

BIBLIOTEKA
SHTETIT

814-1
R14

JERONIM DE RADA

*Brëfime
të
Arbrit*

poemë

SHH-1
R14

JERONIM DE RADA

Rrëfime të Arbrit

poemë

Përshtatur në gjuhën e sotme

nga

ANDREA VARFI

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

Tirazhi 6 000 kopje

Format 70x100/32

Stash: 2204-72

Shtyp. Drejtoria Qendrore Poligrafike
Shtypshkronja «8 NËNTORI» — Tiranë, 1975

P A R A T H Ë N I E

Poema «*Rrëfime të Arbërit*» është vepra e tretë e De Radës që poeti Andrea Varfi po u jep lexuesve të përshtatur në gjuhën e sotme, duke bërë kështu edhe një hap tjetër me rëndësi për njohjen sa më të gjerë të arbëreshit të madh të shekullit të kaluar.

Kjo vepër, e shkruar me sa duket në pjesën më të mirë krahas ose fill pas «*Këngëve të Milosaut*» dhe e përfunduar rreth viteve 1845-1846, ruan vlerat e përpjekjeve të para serioze të De Radës «për të hyrë në historinë e Arbërit (Shqipërisë), për të reflektuar në poezi aspekte nga më të ndryshmet të jetës e të shpirtit të njerëzve, për t'i çelur shtigje të reja vjershërimit në gjuhën shqipe e për të shtuar e përpunuar aftësitë shprehëse artistike të kësaj gjuhe. Në katër novelat poetike, që përbëjnë këtë vepër, poeti i është afruar më tepër e më konkretisht se te «*Milosau*» ngjarjeve historike. Këtu ndjenjat e mendimet patriotike, në konkretësinë e tyre dhe të lidhura me

fatet e personazheve, kanë zënë vend më të gjerë dhe janë zbërthyer në disa aspekte. Po kështu edhe parashtrimi i subjekteve dhe thurja e tyre është më e natyrshme, më e detajuar, kurse stili, duke ruajtur tiparet epiko-lirike, anon më tepër nga trajta narrative, duke e bërë veprën më të kuptueshme për një rreth të gjerë lexuesish; pra, edhe të ndryshme, si nga «Milosau» i hershëm, si nga «Serafina», që duket se De Rada e ka pasur në dorë kur përfundonte dhe përpunonte «Rrëfimet», duke marrë prej saj edhe ndonjë hero si Bozdar Shtresin.

Por, megjithëse nuk mund të krahasohet me veprat madhore të poetit, «Rrëfimet» nuk e kanë merituar as mospërfilljen e studjuesve arbëreshë, ndër ta edhe të Gualtierit, as trajtimin e zymtë që i ka bërë kësaj vepre Markiano, duke i quajtur katër këngët novela «katër arkivole», i nisur prej fundit tragjik të heroinave të tyre. Në të vërtetë ky nënvleftësim i veprës, që është reflektuar edhe në studimet tona të derisotme, duket se ka pasur të bëjë jo aq me «rezervat» e studjuesve e të kritikëve për vlerat artistike të saj, pò, siç vëren me të drejtë Andrea Varfi, (në revistën «Nëntori», nr. 12, 1974), me qëndrimin kritik të poetit ndaj Italisë, gjë që binte haptas në kundërshtim me ato tendenca ekspansioniste që kërkonin të fshiheshin prapa reklamimeve të «lidhjeve tradicionale» dhe të «bashkësisë së fateve» të të dy vendeve, që gjoja kishin ekzistuar e

vazhdonin të ishin aktive edhe në shekullin e nëntëmbëdhjetë. Nëpërmjet materialit historik të përdorur në vepër, De Rada i ka hedhur poshtë këto pretendime dhe u është drejtuar bashkatdhetarëve me thirrje që të mbështeten në popullin shqiptar dhe jo në «ndihmën» e të huajve, as në pajtimin me pushtuesit. Ky argument na duket bindës, aq më tepër kur vëmë re se studjuesve të poetit nuk u kanë shpëtuat as hollësitë më të vogla të krijimtarisë së tij.

Vlerat ideoartistike të veprës dalin shumë jashtë kufijve të subjektit e të personazheve. Ato përmbahen në frymën e përgjithshme humanitare, demokratike dhe patriotike që përshkon novelat, në konstatimet e holla të ndjenjave e të luftës shpirtërore, në frymën kritike ndaj çdo gjëje që cënon ose përdhos dinjitetin e njeriut, në përpjekjet për të përtëritur realitetin e dikurshëm historik dhe për ta përdorur këtë si shembull për bashkëkohësit. Vlera të tilla të bien në sy sapo njihesh me këtë vepër, të shkruar në frymën e traditave të bukura të rapsodive popullore, tradita që De Rada i përpunoi me shije dhe i ngriti në një lartësi të re si poet novator që ishte.

Shqipëria, për De Radën, pas vdekjes së Skënderbeut, «*lisit që kur ra na shembi*», ndodhej në udhëkryqet e shumta të historisë dhe shqiptarëve, që të mos humbisnin, u duhej të gjenin rrugën e vërtetë të shpëtimit, që mund të ishte, sipas De Radës, ve-

tëm lufta e vendosur për bashkim e çlirim kombëtar, duke u mbështetur në forcat e veta, ose, siç thoshte ai te *Serafina*: *ndihma jonë është vetja jonë*. Kjo ide, përmjet shembullave frymëzuese të Bozdarit, të Vlladanit e të Vidës ose përmjet mohimit të zgjidhjeve të tjera përshkon tejmbanë «Rrëfimet» dhe u jep atyre tiparet kryesore ideoartistike.

A duhet të biem shpirtërisht dhe të heqim dorë nga lufta pas disfatës, duke kërkuar strehë ndër të huaj, që asnjë ndihmë s'na kanë dhënë, apo duhet të qëndrojmë shkëmb dhe të përtërijmë epokën e lavdishme të betejave fitimtare, qoftë edhe të vetëm, po të bashkuar? Kjo pyetje është vënë në të gjithë nëntekstin e novelës së parë, që merret kryesisht me fatin e Mirana Arianitit, ose Anamaries, siç e ka quajtur poeti. Bosdar Shtresi dhe Vlladan Zënëbisha, që vijnë nga Arta e nga Delvina për të shpëtuar Kotorin prej dyndjeve otomane, i përgjigjen pozitivisht kësaj pyetjeje, siç i përgjigjet po kështu edhe *Trimi*, që dashuron Miranën, vetë poeti me pohimet e shumta që bën nëpërmjet personazheve. Qartë është shprehur kjo ide në fjalët që u thotë Bosdari bashkëluftëtarëve pas fitores mbi armiqtë:

*Sot ne duhet që të kthisim
një qytet me shkëmbenj shkrepash,
dhe përçarë në trepe gjaku,
për t'u çlodhë. E Italia,*

*e begatë e smirëzezë
ndaj lavdisë arbëreshe,
— t'i shikojë e të pëlçasë,
zemërgurja e pabesë!*

Ky është qëndrim kreshnikësh, që s'ka asgjë të përbashkët me mentalitetin dhe me prirjet e «fisnikërisë», që e ngrysnin jetën «froneve të plogëta» dhe të ngushtuar prej interesave të tyre kastore dhe egoiste braktisin fushën e betejave dhe i kthenin krahët Atdheut. Poeti, nga pozitrat e një patrioti demokrat e stigmatizon këtë qëndrim dhe ngre lart figurën dhe brengën e *Trimit*, i cili duke iu drejtuar Miranës i thotë me mllef dhimbjeje e përbuzjeje:

*Zonjë, kush të pati faj,
veç prindët, që s'u pëlqeu
Kombi i tyre...
se për ta:
... Kombi yt,
ne të gjithë, kemi vdekur.*

Larg Atdheut, ku shkoi jo vetëm e shtyrë nga prindrit që nuk u pëlqente kombi i tyre, po e gënjyer edhe nga shpresa e një dashurie të pastër e romantike, edhe vetë Mirana — viktimë e prindërve, e gënjimeve dhe e lapërdhisë së rretheve fisnike italiane, — ngrihet mbi të gjitha këto dhe çel në zemrën

e saj ndjenjat e atdhedashurisë, mendimet për vendin ku *derdhet gjak për vatra e besë*». Ajo e ndien veten të vogël para turpërimit që i bënë «nderit arbëresh» dhe, pa gjetur udhëdalje, vdes me bindjen se edhe turpin që i bënë asaj të huajt nuk do ta harrojnë kurrë arbëreshët. Me vdekjen e Miranës vdes një iluzion, mohohet prej poetit një shpresë e kotë se mund të gjendet mbështetje tek Italia dhe mund të krijohen lidhje të çiltra miqësore me të. Ky përfundim është plotësisht i drejtë, jo vetëm për kohën kur zhvillohen ngjarjet e poemës, po edhe për kohën kur e shkroi atë De Rada, i cili, siç dihet, i kuptoi mirë qëllimet ekspansioniste të reaksionit italian kundrejt Shqipërisë dhe nuk u pajtua kurrë me to, siç bëri, fjala vjen, Zef Skiroi e ndonjë tjetër me vazhden e tij.

Në mënyrë afirmuese ndjenjat dhe mendimet patriotike kanë zenë vend jo vetëm në aksionin e fillimit të novelës së parë, po edhe në krijimin e heroizmit e të atdhedashurisë së Vlladan Zënëbishës, figura e të cilit i jep tingullin kryesor novelës së dytë. Delvina, si gjithë Shqipëria, më në fund është pushtuar prej turqve, po kujtimi i trimave dhe shpresa e përtëritjes së epopesë luftarake rrojnë në zemrat e njerëzve, i ngrohin dhe i mbajnë gjallë ata, ashtu siç mbajnë gjallë *Dilinën* (Dilën) — të shoqen e Vlladanit. Dhe kujtimi i trimave nuk vdes bashkë me njerëzit. Ai kalon brez pas brezi (nga Dilina tek e

bija — Dina) dhe kështu flaka e atdhedashurisë nuk shuhet kurrë. Vdes në fund të novelës së dytë Dina (dhe kjo vdekje vërtet mund të quhet fare e papërligjur dhe pa kuptim, siç është edhe e papritur), po nuk është ky fund që do të vlente të merrej parasysh si element kryesor në vlerësimin ideoartistik të novelës e të heroinës, se «shpirti» i saj patriotik mbetet, gjithashtu, i pavdekshëm. Prandaj, ndërsa para fundit të saj të papritur mbetemi si të çuditur, ne na ushtojnë edhe më pas bindjet e saj se:

*Ndër shqota, o bija ime,
ne, pallazgët, nisëm jetën,
ne që ende lavdinë e lashtë,
që të huajt gjithë e humbën,
gjallë e kemi e s'do ta humbim!...*

— edhe pse:

*... Ca nga ne, sot zemërplasur,
ikën nga qytetet tona
dhe në brigje të Italisë,
në mëshirë të fat qenit,
copë e çikë ata na mbetën.
Se ky truall plot të mira,
që ishte i tyre, u bë i huaj,
dhe mbi dhe s'kanë atdhe!...*

E madhërishme, përmjet atyre pak kujtimeve që sillen në poemë ngrihet figura e Vlladanit, që na kuj-